

Minulost a přítomnost pedagogiky

Didaktika 1964–2004

Josef Maňák

Výročí Československé (České) pedagogické společnosti je příležitostí ohlédnout se za vývojem pedagogické disciplíny, která je středem zájmu nejen teoretiků, ale i širší veřejnosti, poněvadž se mimo jiné intenzivně zabývá výukou ve škole. V tomto ohledu se didaktika prolíná s jinými pedagogickými obory, takže je obtížné vést mezi nimi přesnou dělicí čáru. Didaktiku zajisté nelze jednostranně spojovat s osudy ČPdS, ale na druhé straně většina odborných pedagogů je členy této vědecké společnosti. Také rok 1964 sice není nějakým výrazným předělem, ale přece jen je možno chápat jej jako začátek uvolňování rigidního, represivního komunistického režimu, které vyústilo v tzv. Pražské jaro. Pokoušíme-li se postihnout aspoň v hrubých rysech vývoj didaktiky v tomto časovém úseku, uvědomujeme si obtíže s tím spojené, protože je k dispozici jen málo pohledů na toto období, které by pomohly kriticky posoudit aktivity a díla, kterými se tato doba vyznačovala.¹ Rozsah článku také neumožňuje postihnout všechno důležité, co se v těchto letech událo, natož uvést všechny přínosné autory a jejich práce, které další vývoj výrazněji ovlivnily. Smysl našeho pokusu je hlavně v tom, že některé významnější počiny v oblasti didaktiky aspoň připomínáme a také vyzýváme, aby se tohoto úkolu ujal někdo povolanejší.

Jak už vyplynulo z úvodních řádků, didaktiku (pedagogiku) není možno vytrhnout z kontextu společenského dění, protože i vědeckou práci v této době značně determinovala politická situace. Z tohoto pohledu se sledované období člení na dvě zcela odlišné části – dělicím momentem je pád komunistického režimu v roce 1989. Není reálné zevidovat, kolik pedagogů bylo

¹ Pokusem zmapovat vývoj didaktiky po osvobození je studie J. Maňáka z roku 1969. Inspiračním podnětem jsou kritické statě J. Průchy a R. Vánové k 50. výročí revue Pedagogika.

v této době umlčeno nebo bylo donuceno ke konformním postojům, kolik publikací bylo zmařeno nebo posláno do stoupy. Tyto okolnosti se zajisté promítly i do tehdejší didaktické produkce. Důsledky těchto zásahů jsou patrné dodnes, my je zde jen připomínáme.

Každou vědeckou disciplínu v určitém smyslu výrazně reprezentují i její vysokoškolské učebnice, poněvadž se v nich odráží koncepce oboru a také její systém. V prvním období byla naše didaktika pod vlivem sovětských prací, které ovšem většinou byly komplexními kompennii zahrnujícími celou školní pedagogiku (Kairov, Iljinová aj.) a které i didaktickou problematiku zpracovávaly z ideologických pozic. Podobnou učebnici pedagogiky napsal Kopecký a kol. (1955), v pozdějším vydání s Chlupem (1963), ale didaktická problematika zde není pojata ani jako samostatný oddíl publikace, nýbrž splývá s ostatními partiiemi textu. Prvním pokusem osvobodit se z této závislosti byla na svou dobu pozoruhodná Didaktika sepsaná pod redakcí Z. Peška (1964), která na poměrně malé ploše poskytla klasicky uspořádaný přehled všech hlavních didaktických otázek.² Radikální změna se odehrála po roce 1989, poněvadž bylo neúnosné i nadále používat ideologicky nepřijatelné texty (což platilo obecně). Postupně proto usilovně vznikají rozmanité didaktické materiály, ale koncepčnější a odborně vyzrálejší učebnice a skripta didaktiky se objevují až po určité době. Jejich počet postupně utěšeně narůstal, upozornit můžeme proto jen na některé. Je pochopitelné, že přerušovaný kontakt se světovým vývojem nebylo možno ihned navázat, proto je většina z těchto prací poplatná tradičním koncepcím. Jsou to práce Maňáka (1990), Horáka (1992), Kurelové (1999), Kalhousa a Obsta (2002), Šimóníka (2003) a další. Výsadní postavení mezi nimi zaujímá Obecná didaktika Skalkové (1999), která v duchu klasického přístupu, avšak se světovým rozhledem a hlubokým filozofickým podtextem završuje dosavadní vývoj české didaktiky.

Sledujeme-li z nadhledu delší časový úsek didaktických aktivit, zaznamenáme obměnu témat, která v určitém období vystupují do popředí zájmu badatelů i odborné veřejnosti, ale po jisté době uvolňují místo novým problémům, aniž je daná problematika vyřešena nebo vyčerpána. Mnohdy jde o jakési „vědecké módní vlny“, které v některých případech mají své kořeny v podmínkách života společnosti, ale často jsou též vyvolány imanentním vývojem dané vědní disciplíny. Působí také vzory a podněty ze zahraničí, ale též domácí tradice. V naší tehdejší situaci byly ovšem tradice reformní pedagogiky potlačeny a zahraniční vlivy kromě socialistických záměrně omezo-

²V sedmdesátých a osmdesátých letech vznikají didaktiky zaměřené na speciální potřeby jednotlivých stupňů škol. Jmenujme aspoň práce J. Maňáka a M. Novákové (1972), E. Strnada (1978), M. Kořínka (1984) a Z. Koláře (1986), v nichž se projevuje snaha o nové a někdy i originální zpracování didaktické problematiky.

vány. Přesto i v tomto období vznikaly významné práce, studia a výzkumné materiály. Škoda, že mnohé z nich příliš nepronikly na veřejnost, některé zůstaly v rukopise. Málo známé jsou mnohdy také různé studie publikované ve sbornících a v edičních řadách vycházejících na jednotlivých fakultách, poněvadž bez ohlasu zapadly.

V padesátých a šedesátých letech stála v popředí pozornosti v souladu s celosvětovým hnutím problematika obsahu vzdělání. V celém světě se jakoby naráz zjistilo, že požadavky na žáky nadměrně rostou a že je nezbytné zaměřit se na výběr učiva. V různých zemích vznikaly pokusy redukovat nadměrné nároky školy, např. v podobě exemplárního učiva, jádrového kurikula (core curriculum), doporučovala se orientace na hlavní struktury a na metodologii. Náš příspěvek se zásluhou Chlupa (1958) se aktuálně a pohotově vyrovnal s tímto světovým trendem a zaujal v něm důstojné místo. Chlup zavedl termín „základní učivo“, které mělo vyznačovat ucelený systém poznatků nezbytných pro život i pro další studium. Následně se objevily zajímavé studie dalších autorů: Dunovská (1958), Sychrová (1969), Cipro (1968), Dostál (1975), Pařízek (1984) aj., ovšem některé závažné studie nebyly z ideologických důvodů publikovány. Postupně zájem o problematiku opadl, bohužel výsledky záslužného bádání se ve školní praxi příliš (nebo vůbec) neprojevíly. V současnosti na toto hnutí navazuje aktualizovaný zájem o obsah výuky, který se orientuje na tzv. kurikulum, který má i u nás důstojné reprezentanty, například Walterová (1994).

Perspektivním tématem didaktické teorie i školní praxe se v sedmdesátých a osmdesátých letech stala problematika učebních textů a učebnic, hlavně pro základní školu. Uvedme aspoň nejvýznamnější autory, kteří se této tematice věnovali: Čapek (1976), Kořenský (1987), Wahla (1983) aj. O teorii učebnic byly pořádány odborné semináře (1987, 1988), pozadu nezůstávali ani iniciativní učitelé. Nepřehlédnutelný přínos k výzkumu a teorii školních učebnic má v této době J. Průcha, který naši odbornou literaturu obohatil o řadu studií (např. 1984, 1958, 1998 a další). Avšak ani v současné době zájem o učebnice neutuchá, o čemž svědčí pozoruhodné monografie, které v tomto směru na předchozí práce navazují. Mezi nimi dominuje Příručka pro studenty, učitele, autory učebnic a výzkumné pracovníky Průchy (1998), poněvadž kromě přehledného shrnutí veškeré zásadní problematiky školních učebnic nabízí zájemcům dialog k nastoleným otázkám. Z dalších autorů připomeňme Sýkoru (1996), Pluskala (1996) a ze slovenských Gavoru (1992).

Na celosvětové hnutí programovaného učení, iniciované americkým psychologem B. F. Skinnerem, důstojně i originálně odpověděli domácí stoupenci v čele s Tollingerovou, Kulíčem a Kněžů (1966), ale i další autoři, kteří hledali cesty k efektivnější výuce. Záslužné bylo, že programování oslovilo

mnoho progresivních učitelů, kteří se s nadšením a obětavě zapojili do průzkumné, ale hlavně do praktické výukové činnosti. Publikací, které se teoreticky nebo prakticky programováním zabývaly, se objevilo hodně, některé však neměly daleko k metodikaření. K autorům, kteří literaturu o programování obohatili, patří: Kulič (1971), Malach, V. Švec (1973), Nováková, Podhorná (1971), Mazák (1987) aj. Výzkumný tým vedený D. Tollingerovou, který se programováním zabýval, přecházel postupně na problematiku využití počítačů ve výuce, ale jeho činnost byla ukončena, logická návaznost byla přerušena, takže i v této oblasti se naše didaktika opozdila za světovým vývojem. Naštěstí půda pro nové výukové technologie byla připravena a po uvolnění zábran se mohlo rychle navázat na světové dění.

S rozvojem televizní techniky zaznamenala značný rozmach také televizní výuka, neboť na některých vysokých školách byla zřízena střediska pro výrobu i výzkum videopořadů (k nejznámějším patřila centra na ČVUT v Praze a na univerzitě v Brně). Brněnské Audiovizuální centrum pořádalo pravidelné mezinárodní semináře Videodidakta a vydávalo z nich sborníky. K popularizaci tohoto moderního média přispěla řada autorů a rozbíhal se též pedagogicky orientovaný výzkum, např. Šimek (1974), Kopřiva (1987). Postupně však vlna zájmu o programování i o televizní výuku upadala; v prvním případě k tomu přispěla nepřízeň stranických orgánů, silně však zapůsobil hlavně nástup výpočetní techniky, která v dalším vývoji převzala iniciativu.

Ani v období tzv. reálného socialismu se iniciativy mnohých učitelů a teoretických pracovníků nedaly zcela utlumit, poněvadž se objevovaly problémy, které bylo třeba neodkladně řešit. Připomeňme aspoň problematiku diferenciací, výukových metod, didaktické techniky, která se stala v teorii i v praxi aktuální. Otázky diferenciací se znovu v návaznosti na prvorepublikové diskuse ocitly v popředí zájmu v letech politického uvolnění, ale pokusy o konkrétní řešení byly zastaveny, poněvadž se dostaly do rozporu s ideologickým pojetím jednotné školy. Za připomenutí však stojí publikace Ciprovy (1966, 1968). O vyučovacích metodách vyšly práce z pera Maňáka (1967), Mojžíška (1967), na Slovensku Václavíka, které vyvolaly příznivý ohlas, protože to byly po Vránových Učebních metodách z roku 1938 nové publikace. Přínosem k problematice moderní didaktické techniky byly práce autorů Ondráčka (1967), Tůmy (1974), Němečka (1982) aj., kteří pohotově reagovali na aktuální požadavky školy.

Listopad 1989 znamená též v didaktice zásadní předěl, který mnozí očekávali, ale málokdo byl připraven ihned napravovat škody, které se po pádu komunistického režimu objevily. Podobně jako v politickém dění se po osvobození z útlatku objevilo tolik úkolů a možností, že na všechno nestačily síly. Kompromitovaní lidé se dočasně odmlčeli, pedagogové postižení represemi

se nově orientovali a navazovali přerušené kontakty, mladá generace doháněla, o co byla režimem ochuzena (cizí jazyky, návaznost na světový kontext, samostatnost a odpovědnost). Avšak ve světě se během naší klauzury změnil i sám charakter didaktiky, rozšířil se prostor jejího dosahu a didaktická problematika se rozčlenila v dílčí tematické okruhy, které ztrácely podobu klasických školských otázek. Některá dřívější témata byla opuštěna, objevily se však nové problémy a otevřely se široké obzory. Napojení na světové proudy nebylo jednoduché, na druhé straně se začala prosazovat orientace na celoevropskou spolupráci.

Dohánění a navazování se také v didaktice zřetelně projevilo v překládání rozmanitých příruček, které pomáhaly vyplnit mezery (i když nedůsledně) z dřívější éry. Téměř zcela však ustaly odborné kontakty s literaturou ruskou, sporadické byly též překlady z bývalých socialistických zemí, převládly tituly z anglosaské odborné literatury. Záplava publikací této proveniencí je až nepřehledná, většinou jde o příručky s praktickým metodickým zaměřením, které však nacházejí pro své zpracování značný ohlas. Nastavují totiž domácí (i evropské) produkci didaktické literatury zrcadlo populárně vědeckého přístupu a příslib efektivních výsledků.

Pro českou pedagogiku bylo velmi přínosné napojení na různé evropské projekty, kterých se využilo ke skutečnému „otevření oken do Evropy“ (možnost cest do zahraničí, nákup odborné literatury, osvojování nových výzkumných metod, navázání kontaktů atd.). Zvláště vysoce je nutno hodnotit iniciativy, které v této oblasti vedly k poznávání a sjednocování našich hledisek s nároky Evropské unie. Významnou úlohu v přibližování k evropským normám měl J. Kotásek (1995), který se též podílel na přípravě důležitých dokumentů o školství (Kvalita a odpovědnost, 1994; Cesta k učící se společnosti, 1997; Národní program rozvoje vzdělání v České republice: Bílá kniha, 2001 aj.). Pedagogů, kteří se v tomto směru angažují, je víc, uvedme ještě F. Bacíka, L. Čerycha, V. Ježkovou, K. Rýdla, J. Švecovou a E. Walterovou.

Pokusme se nyní aspoň stručně připomenout některé autory a jejich díla, kteří do didaktiky vnesli nové přístupy a myšlenky nebo ji obohatili o zajímavé náměty a problémy. Na začátku devadesátých let byly také publikovány některé práce, které v době svého vzniku nemohly vyjít. Je to například monografie J. Maňáka *Problém domácích úkolů na základní škole* (1992), která je zajímavá tím, že se opírá o rozsáhlý výzkum, který byl opakován po dvaceti letech, a tím zachytil dvacetiletý posun řešení této problematiky. Velký rozmach zaznamenala výuka podporovaná počítačem, ale zasvěcených didaktických monografií o této moderní technologii není mnoho (např. Slavík, a Novák 1997). Poměrně hodně pozornosti se po celou sledovanou dobu věnovalo otázce školního hodnocení a klasifikace, případně diagnostikování školních výkonů. V sedmdesátých letech to byly práce Hnilíčkové

(1971) aj., v osmdesátých Byčkovského (1983), Mojžíšek se zaměřoval na diagnostiku (1986). V devadesátých letech se touto problematikou zabývali tito autoři: Hrabal (1992), Zelinková (2001), Obst (1995), Průcha (1996) aj. O testování je k dispozici několik příruček, přehledností a instruktivností vyniká monografie M. Chrásky (1999). Pozornost vyvolala také otázka slovního hodnocení, k níž pohotově vydal monografii J. Slavík (1999).

Přehled významnějších publikací z posledních let ukazuje, že moderní didaktika se přestává zabývat některými tradičními tématy (např. vyučovacím procesem, vyučovacími zásadami), ovšem některé problémy zůstávají trvale živé (problematika učebnic, klasifikace, výběru učiva atd.), avšak objevují se otázky nové, i když jde třeba jen o jevy tradiční nazírané z jiného aspektu nebo zdůrazňující jiné souvislosti, např. pedagogika komunikace, styly učení, řízení edukačního procesu, management, kurikulum. Z toho okruhu uvedme studie Bacíka a kol. (1995), Mareše (1998), V. Švece (1999, 2002) aj. Didaktické zřetele jsou dominantní součástí také ve vedení žáků k aktivitě, samostatnosti a tvořivosti. Didaktika tu pokračuje v úctyhodné tradici reformní pedagogiky, spojovacím článkem jsou práce V. Příhody, J. Dvořáčka aj. V sledovaném období problematiku dále rozpracovaly studie Skalkové (1971), na Slovensku Stračára a Václavíka (1962) aj. Nejnověji se této tematice věnuje Petrová (1995), Maňák (1998), na Slovensku Zelina (1996), Š. Švec (1993) aj. Také teoretická a praktická příprava budoucích učitelů zahrnuje didaktickou náplň, na její zkoumání se zaměřuje stále víc autorů, např. Váňová (1997), Šimoník (1994), V. Švec (1998, 1999), Švecová a Vašutová (1997), Průcha (2002). O didaktice (ale nejen o ní) v nových typech škol referují publikace o alternativním školství, k nejvýznamnějším autorům patří např. Rýdl (1994), Svobodová, Jůva (1996), Průcha (2001). Kontroverzním tématem školské politiky se stala příprava školské reformy a nového školského zákona, při níž jsou předmětem často nekvalifikované diskuse též didaktické otázky.

Didaktika je spojována od dob reformního hnutí (Neumann, Lay, Příhoda aj.) oprávněně s pedagogickým výzkumem. Také ve sledovaném období lze zaznamenat četné studie, které vycházejí z výzkumného šetření (na některé z nich jsme již v našem přehledu upozornili). K autorům, kteří se ve svých závěrech ve značné míře opírají o výzkum pedagogické reality a o výzkumné problematice vydali závažné publikace, patří Skalková (1983), Pelikán (1998) a zejména Průcha (1995, 2002) aj. V jejich dílech se naše pedagogika (didaktika) vyrovnává s metodologickou produkcí v zahraničí, i když pokud jde o počet prací a pokrytí závažných otázek, má stále co dohánět. Silným impulsem byl vznik vědecké společnosti ČAPV (Česká asociace pedagogického výzkumu), která všestranně pedagogický výzkum podporuje, a to hlavně pořádáním konferencí, seminářů a vydáváním sbor-

níků. Slibně se rozvíjí také kvalitativní výzkum, zejména pražská skupina školní etnografie (Kučera, 1992).

Didaktickou problematiku bychom mohli sledovat a identifikovat v mnoha dalších oblastech a disciplínách. Jejich specifikací a komentováním by se ovšem náš stručný přehled značně rozšířil, ale vyžádal by si také mnohem víc prostoru a času. Stejně tak nebylo reálné vyjmenovat všechny významné autory a jejich publikace, nebylo možno ani přihlédnout ke studiím v časopisech a sbornících, nemluvě o produkci slovenské. Je to ovšem škoda, poněvadž nové myšlenky se často objevují v krátkých studiích a zprávách. Dnes však už osud zapadlých a zapomenutých prací hrozí také důležitým publikacím, které vyšly v malých nakladatelstvích nebo na fakultách. Je nedostatkem některých autorů, že ani při hlubším zpracování zvoleného tématu si nedají záležet na tom, aby využili rešeršních služeb a tyto zasuté studie vyhledali, aby na ně mohli navázat a neobjevovali už objevené. Snad se této záležitosti jednou ujme bibliografická služba a bude všechny důležitější práce evidovat a vydávat v dostupných a utříděných přehledech.

Česká pedagogická společnost vytváří organizační základnu pro rozvoj všech pedagogických disciplín. Jak se těchto příležitostí využije, závisí na iniciativě a aktivitě konkrétních osobností, avšak důležitá je též tradice a zázemí, kterými jednotlivé disciplíny disponují. Pozice didaktiky je v tomto směru dobrá, což se odráží mimo jiné také ve studiích s didaktickým zaměřením publikovaných v odborném čtvrtletníku ČPdS Pedagogické orientaci. Didaktiku charakterizuje kontinuita řešených problémů, i když v posledních letech se tradiční problematika opouští a do popředí se dostávají nové otázky v souladu se světovým vývojem. Od roku 1989 lze zaznamenat usilovnou snahu vyrovnat se se světovými trendy a zapojovat se do evropských výzkumných projektů. Zvláště potěšitelný je nástup mladé generace, který se projevuje v růstu počtu vědeckých adeptů i v jejich odborné produkci, zatím ovšem především časopisecké. Lze předpokládat, že didaktiku očekává v následujícím období výrazný rozvoj.

Literatura

- BACÍK, F., KALOUS, J., SVOBODA, J., a kol. *Úvod do teorie a praxe školského managementu*. I., II. Praha: Karolinum, 1995.
- BYČKOVSKÝ, P. *Základy měření výsledků výuky*. Praha: ČVUT, 1983.
- CIPRO, M. *Diferenciace základního vzdělání*. Praha: SPN, 1966.
- CIPRO, M. *Modernizace základního vzdělání*. Praha: SPN, 1968.
- Cesta k učící se společnosti*. Praha: VÚP, 1997.
- ČAPEK, V. *Problémy tvorby učebnic dějepisu*. Praha: UÚVPP, 1976.
- DOSTÁL, A. M. *K základním problémům obsahu vzdělání*. Praha: SPN, 1975.
- DUNOVSKÁ, J. Obecně pedagogický pojem základního učiva. *Pedagogika*, 8, 1958, s. 637–654.
- GAVORA, P. *Žiak a text*. Bratislava: SPN, 1992.

- HNILIČKOVÁ, J., a kol. *Didaktické testy a jejich statistické zpracování*. Praha: SPN, 1971.
- HORÁK, F. *Didaktika základní a střední školy*. Praha: SPN, 1985.
- HORÁK, F. *Kapitoly z obecné didaktiky*. Olomouc: PdF UP, 1992.
- HRABAL, V., a kol. *Testy a testování ve škole*. Praha: PdF UK, 1992.
- CHLUP, O. *Několik statí k základnímu učivu*. Praha: SPN, 1958.
- CHLUP, O., KOPECKÝ, J. *Pedagogika*. Praha: SPN, 1963.
- CHRÁSKA, M. *Didaktické testy*. Brno: Paido, 1999.
- JANKOVCOVÁ, M., a kol. *Aktivizující metody*. Praha: SPN, 1988.
- JEŽKOVÁ, V., WALTEROVÁ, E. *Vzdělání v zemích EU*. Praha, 1997.
- KALHOUS, Z., OBST, O. *Školní didaktika*. Praha: Portál, 2002.
- KOLÁŘ, Z. *Didaktické otázky střední školy*. Praha: SPN, 1986.
- KOPECKÝ, J. *Pedagogika*. Praha: SPN, 1955.
- KOPŘIVA, M. *Videodidaktika*. Brno: UJEP, 1987.
- KOŘENSKÝ, J. *Komplexní analýza komunikačního procesu a textu*. České Budějovice: Pdf, 1987.
- KOTÁSEK, J. *Vývoj spolupráce zemí OECD*. Praha, 1995.
- KUČERA, M. *Co se v mládí naučíš*. Praha: Pdf UK, 1992.
- KULIČ, V. *Chyba a učení*. Praha: SPN, 1971.
- KURELOVÁ, M. *Kapitoly z obecné didaktiky*. Ostrava: Pdf OU, 1990.
- KURELOVÁ, M., a kol. *Didaktika*. Ostrava: Pdf OU, 1999.
- LANGOVÁ, E. (ed.) *Modernizace metod a didaktické techniky*. Praha: SPN, 1975.
- MALACH, A., ŠVEC, V. *Vyučovací stroj jako regulátor učení*. Brno: SVUMP, 1973.
- MAŇÁK, J. O stavu a perspektivách rozvoje československé didaktiky. *Pedagogika*, 19, 1969, č. 1, s. 31–46.
- MAŇÁK, J. *Vyučovací metody*. Praha: SPN, 1967.
- MAŇÁK, J. *Nárys didaktiky*. Brno: MU, 1990, 3. vyd. 2003.
- MAŇÁK, J., a kol. *Alternativní metody a postupy*. Brno: MU, 1997.
- MAŇÁK, J. *Rozvoj aktivity, samostatnosti a tvořivosti žáků*. Brno: MU, 1998.
- MAŇÁK, J., ŠVEC, V. *Výukové metody*. Brno: Paido, 2003.
- MAREŠ, J. *Styly učení žáků a studentů*. Praha: Portál, 1998.
- MAREŠ, J., KRÍVOHLAVÝ, J. *Komunikace ve škole*. Brno: MU, 1995.
- MAZÁK, M. *Počítačové řízení a podpora výuky*. Praha: ČVUT, 1987.
- MOJŽÍŠEK, L. *Vyučovací metody*. Praha: SPN, 1988.
- NĚMČEK, M. *Terminologický slovník materiálních didaktických prostředků*. Praha: SPN, 1985.
- NOVÁKOVÁ, M., PODHORNÁ, V. *Programování v českém jazyce*. Brno: SVUMP, 1971.
- OBST, O. *Úvod do teorie řízení výchovy a vzdělávání ve školství pro učitele*. Olomouc: Pdf UP, 1995.
- ONDRÁČEK, J. *Názorná pomůcka*. Praha: SPN, 1967.
- PAŘÍZEK, V. *K obsahu vzdělání a jeho soudobým proměnám*. Praha: SPN, 1984.
- PAŘÍZEK, V., SOLFRONK, J. *Obsah vyučování*. Praha: Pdf UK, 1996.
- PELIKÁN, J. *Základy empirického výzkumu pedagogických jevů*. Praha: SPN, 1964.
- PETROVÁ, A. *Didaktika a tvořivost*. Liberec, 1995.
- PLUSKAL, Z. *Teorie tvorby učebnic*. Olomouc: Pdf UP, 1996.
- PRŮCHA, J. *Metody hodnocení školních učebnic*. Praha: SPN, 1984.
- PRŮCHA, J. *Výzkum a teorie školních učebnic*. Praha: SPN, 1985.
- PRŮCHA, J. *Pedagogický výzkum*. Praha: Karolinum, 1995.
- PRŮCHA, J. *Pedagogická evaluace*. Brno: MU, 1996, 2. vyd. 2002.
- PRŮCHA, J. *Moderní pedagogika*. Praha: Portál, 1997.
- PRŮCHA, J. *Učebnice: Teorie a analýza edukačního média*. Brno: Paido, 1998.

- PRŮCHA, J. 50 let časopisu *Pedagogika*: Vývoj média české pedagogické vědy. *Pedagogika*, 50, 2000, č. 4, s. 340–364.
- RÝDL, K. *Cesta k autonomní škole*. Praha: Strom, 1996.
- SKALKOVÁ, J. *K základům vyučovacího procesu*. Praha: SPN, 1963.
- SKALKOVÁ, J. *Aktivita žáků ve vyučování*. Praha: SPN, 1971.
- SKALKOVÁ, J. *Úvod do metodologie a metod pedagogického výzkumu*. Praha: SPN, 1983.
- SKALKOVÁ, J. *Obecná didaktika*. Praha, ISV, 1999.
- SLAVÍK, J., NOVÁK, J. *Počítač jako pomocník učitele*. Praha: Portál, 1997.
- SLAVÍK, J. *Hodnocení v současné škole*. Praha: Portál, 1999.
- SPILKOVÁ, V. *Standardy na 1. stupni očima PAU*. Praha: NEMES, 1993.
- ŠVOBODOVÁ, J., JŮVA, V. *Alternativní školy*. Brno: Paido, 1996.
- SYCHROVÁ, H. *O smyslu vzdělání*. Praha: SPN, 1969.
- ŠÝKORA, M. *Učebnice – její úloha v práci učitele a ve studijní činnosti žáků a studentů*. Praha: EM-Effect, 1996.
- ŠIMEK, V. *Výuková televize – racionalizace výchovně-vzdělávacího procesu*. Praha: VÚP, 1985.
- ŠIMONÍK, O. *Začínající učitel*. Brno: MU, 1994.
- ŠIMONÍK, O. *Úvod do školní didaktiky*. Brno: MU, 2003.
- ŠVEC, Š. *Koncepcia humanistickej orientovanej výučby*. *Pedagogická revue*, 1993, č. 1–2, s. 2–15.
- ŠVEC, V. *Klíčové dovednosti ve vyučování a výcviku*. Brno: MU, 1998.
- ŠVEC, V. *Pedagogická příprava budoucích učitelů: problémy a inspirace*. Brno: Paido, 1999.
- ŠVEC, V. (ed.) *Monitorování a rozvoj pedagogických dovedností*. Brno: Paido, 2000.
- ŠVEC, V. *Cesty k učitelské profesi: utváření a rozvíjení pedagogických dovedností*. Brno: Paido, 2002.
- TOLLINGEROVÁ, D., KNĚŽŮ, V., KULIČ, V. *Programované učení*. Praha: SPN, 1966.
- TŮMA, J. *Moderní technické pomůcky ve výuce*. Praha: SPN, 1974.
- VÁCLAVÍK, V. *Učebné metody*. Bratislava: SPN, 1966.
- VÁCLAVÍK, V., STRAČÁR, E. *Aktivita žáků ve vyučování*. Bratislava: SPN, 1962.
- VÁNOVÁ, M. *Příprava učitelů ve vybraných evropských zemích*. Praha: UK, 1997.
- VÁNOVÁ, R. *Vědy o výchově na stránkách Pedagogiky. (K 50. výročí založení časopisu.)* *Pedagogika*, 50, 2000, č. 4, s. 313–339.
- WAHLA, A. *Strukturní složky učebnic geografie*. Praha: SPN, 1983.
- WALTEROVÁ, E. *Kurikulum*. Brno: MU, 1994.
- ZELINA, M. *Strategia a metody rozvoja osobnosti dieťaťa*. 2. vyd. Bratislava: IRIS, 1996.

MAŇÁK, J. *Didaktika 1964–2004. Pedagogická orientace 2005*, č. 4, s. 7–15.
ISSN 1211-4669.

Autor: Prof. PhDr. Josef Maňák, CSc., zakládající člen ČsPdS, vedoucí Centra pedagogického výzkumu, Pedagogická fakulta MU, Poříčí 31, 603 00 Brno